

NE SPOJENÁ KRAJINA

Editovali
Elena Gallo Kriglerová
Alena Holka Chudžíková

CVEK
centrum pre výskum
etnicity a kultúry

Centrum pre výskum
etnicity a kultúry je nezávislá
mimovládna organizácia, ktorá
sa snaží svojimi výskumnými,
analytickými a vzdelávacími
aktivitami prispieť k vytváraniu
spravodlivej a súdržnej
spoločnosti.

Naším cieľom je systematicky
prispievať k vytváraniu
prostredia, kde sa každý človek
môže cítiť ako hodnotná
a rešpektovaná bytosť. Naša
práca vychádza z ľudskoprávných
princípov, akými sú
rešpektovanie dôstojnosti
každého človeka a rozmanitosti
spoločnosti.

Aktivity CVEKu sú zamerané
predovšetkým na etnické,
jazykové a náboženské menšiny.
Zameriavame sa na zapájanie
znevýhodnených skupín, či už
ide o Rómov, migrantov alebo
iné menšiny. Tematicky sa
zameriavame predovšetkým
na oblasť vzdelávania, bývania,
sociálnej situácie, interetnických
vzťahov a politickej participácie.

NESPOJENÁ KRAJINA

CVEK
centrum pre výskum
etnicity a kultúry

2020

(NE)SPOJENÁ KRAJINA

Editorky

Elena Gallo Kriglerová
Alena Holka Chudžíková

Autorky

Elena Gallo Kriglerová
Jana Kadlečíková
Alena Holka Chudžíková
Jarmila Lajčáková
Tina Gažovičová
Zuzana Havírová
Ivana Rapoš Božič
Zuzana Bargerová
Katarína Medľová

Jazyková korektúra: Alexandra Tomeková
Kordinácia vydania: Zuzana Luptáková
Obálka a grafická úprava: STORYTELLERS, s. r. o.
Tlač: Kníhtlač Gerthofer
Náklad: 150 ks
Vydanie: prvé

Vydalo

Centrum pre výskum etnicity a kultúry,
Dobrovičova 3, 811 02 Bratislava
www.cvek.sk

ISBN 978-80-972069-8-7

© Centrum pre výskum etnicity a kultúry

Všetky práva vyhradené. Žiadna časť tejto publikácie nemôže byť reprodukováaná, uložená vo vyhľadávacom systéme alebo rozširovaná žiadnym spôsobom a v žiadnej forme bez predchádzajúceho súhlasu vydavateľa.

CVEK centrum pre výskum
etnicity a kultúry

Nadácia

Táto publikácia vznikla vďaka finančnej podpore Nadácie Orange.

OBSAH

Podakovanie	5
O (ne)spojenej krajine	6
DÔVERA	11
Dôvera je tmel spoločnosti	12
Anna Polcková: Dôvera je schopnosť zjednocovať to, čo je rozmanité.	24
Nehazardujte s dôverou ľudí, lebo hazardujete s budúcnosťou tejto krajiny	28
POLITICKÝ DISKURZ	31
Nie sú to len slová – menšiny v politickom diskurze	32
Martin Macko: Politici súťažia, kto je vo vyvolávaní strachu z menšín autentickjší.	41
Festival nenávisti má konkrétne obeť	46
INKLUZÍVNE VZDELÁVANIE	49
Inkluzívne vzdelávanie – na každom dieťati záleží	50
Eva Harďardóttir: Úlohou vzdelávania je podporovať mladých ľudí, aby sa naučili žiť spolu v spoločnosti.	55
Multikultúrna výchova ako jeden z nástrojov inkluzívneho vzdelávania	61
RÓMOVIA	67
Participácia Rómov na tvorbe verejných politík	68
Mária Koledová: Som rebelka, mám to v sebe.	73
Keď sa začali nosiť bombery	79
POSTOJE K MENŠINÁM	83
Vnímanie menšín alebo ako si tu spolu žijeme	84
Péter Hunčík: Rešpektu sa musíme učiť. A my sme sa na to vykašľali.	96
„Tu nie je žiadny život“ alebo prečo Rómovia odchádzajú	103
MIGRÁCIA A INTEGRÁCIA CUDZINCŮV	107
Integrácia cudzincov – my všetci sa potrebujeme integrovať	108
Jawid Nabizada: Pocit domova mi dala srdečnosť ľudí.	118
Migranti na Slovensku – snaha asimilovať sa alebo udržiavať vlastnú kultúru?	123

RADIKALIZÁCIA SPOLOČNOSTI A PRAVICOVÝ EXTRÉMIZMUS	131
Pravicový extrémizmus ohrozuje základy našej spoločnosti	132
Karina Andrášiková, Natália Pindrochová: Učitelia nie sú na problém radikalizácie pripravení.	139
Úloha politických elít v boji proti rasizmu je kľúčová	151
PARTICIPÁCIA MENŠÍN	153
Zapájanie menšín prispieva k spravodlivejšej spoločnosti	154
Lukáš Baláži: Mali by nás prizývať k rozhodnutiam o veciach, ktoré sa nás týkajú.	161
Participáciou k zmocňovaniu – príbeh Komunitného centra menšín vo Veľkom Krtíši	166
Literatúra	171
O autorkách	182

POĎAKOVANIE

V roku 2019 bolo Centrum pre výskum etnicity a kultúry jednou z 10 organizácií, ktoré boli ocenené Nadáciou Orange za dlhodobý prínos a systematické angažovanie sa v oblastiach vzdelávania, sociálnej inklúzie a komunitného rozvoja. Finančný príspevok, ktorý bol spojený s týmto ocenením, sme využili na napísanie a publikovanie tejto knihy. Nadácii Orange za to veľmi ďakujeme.

Zároveň ďakujeme ľuďom, ktorí si našli čas a obohatili túto knihu o svoje úvahy, myšlienky a kritické reflexie prostredníctvom rozhovorov, ktoré nám do knihy poskytli. Ďakujeme vám – **Anna Polcková, Martin Macko, Eva Harðardóttir, Mária Koledová, Péter Hunčík, Jawid Nabizada, Natália Pindrochová, Karina Andrášiková, Lukáš Baláži.**

Autorky

O (NE)SPOJENEJ KRAJINE

Milí čitatelia a čitatelky,

v rukách držíte publikáciu (Ne)spojená krajina, ktorá je snahou o obhliadnutie sa za poslednými pätnástimi rokmi života na Slovensku. Pred pätnástimi rokmi vznikla naša organizácia, Centrum pre výskum etnicity a kultúry, ktorej cieľom bolo od začiatku mapovať a objavovať neprebádané témy, ktoré na Slovensku rezonujú v súvislosti so vzájomným spolužitím. Spolužitím v etnicky, sociálne aj kultúrne veľmi rozmanitej krajine, ktorá si ešte stále hľadá svoju identitu napriek tomu, že samostatným štátom je už od roku 1993. Toto hľadanie prinášalo a stále prináša mnohé zákruty, jazvy či zakopnutia, ale aj množstvo pozitívnych výziev a prekvapení v podobe zomknutia sa obyvateľov a ich občianskej angažovanosti v zlomových momentoch.

Práve z tohto dôvodu sme sa rozhodli obzrieť sa za uplynulými rokmi a porozmýšľať nad tým, kam sa naša krajina posunula, v čom prešľapujeme na mieste, prípadne kde sú trhliny či ohrozenia, ktorým čelíme. Snažíme sa v nej identifikovať oblasti, kde zlyhávame vo vytváraní demokratickej, súdržnej a solidárnej spoločnosti. Táto kniha je teda reflexiou pohybov, stagnácií či krokov späť a zároveň úvahou nad potrebnými zmenami, ktoré by nám pomohli fungovať ako jedno spoločenstvo.

CVEK bol od svojho vzniku predovšetkým výskumnou organizáciou, avšak s pevným hodnotovým ukotvením v podobe podpory rozmanitosti, súdržnosti a dodržiavania ľudských práv. Dlhodobo poukazujeme na to, že Slovensko nie je a nikdy nebolo etnicky, sociálne či kultúrne homogénnou krajinou a myslíme si, že práve diverzita je jednou z najväčších devíz, ktoré táto krajina má a na ktorých môže do budúcnosti stavať. Nevnímanie či potieranie rozmanitosti podporuje a prehľbuje nerovnosti a ohrozuje sociálnu súdržnosť.

V našej práci skúmame, prečo sú rôzne etnické, kultúrne či náboženské skupiny dlhodobo vyčleňované zo spoločného „my“ a snažíme sa hľadať možnosti, ako prekonať rôzne bariéry vzájomného spolužitia. Či už ide o tému začleňovania Rómov, alebo migráciu a integráciu cudzincov a iných skupín. Snažíme sa poukazovať na témy, ktoré nedostatočne rezonujú vo verejnom diskurze alebo nie sú dostatočne reflektované vo verejných politikách.

Naším cieľom však nie je len poukazovať na nedostatky a ukazovať prstom na tých, ktorí zlyhávajú. Chceme aj prispievať k spoločenskej zmene a k vytváraniu kvalitných politík. Preto dlhodobo spolupracujeme s rôznymi inštitúciami, školami, samosprávami či inými občianskymi združeniami a spoločne hľadáme možnosti zlepšovania života na Slovensku. Množstvo inšpirácie čerpáme aj zo zahraničia a prinášame nápady, možnosti či skúsenosti, ktoré sú po zohľadnení regionálnych špecifik uplatniteľné aj na Slovensku.

V tejto knihe sme sa vrátili ku všetkým témam, ktorým sme sa v CVEK-u venovali. Každá kapitola obsahuje úvahu či esej, v ktorej sa jednotlivé autorky – bývalé či súčasné expertky CVEK-u zamýšľajú nad tým, ako sa daná téma vyvíjala v čase, kde sa nachádzame v súčasnosti a akým výzvam čelíme do budúcnosti. Tieto eseje sme sa rozhodli doplniť o rozhovory so zaujímavými ľuďmi, ktorí na Slovensku žijú, pôsobia v jednotlivých oblastiach a ktorí nám pomohli rozšíriť naše výskumné zistenia a analýzy o mnohé ďalšie aspekty, myšlienky a úvahy.

V knihe si teda môžete prečítať rozhovor s farárkou Annou Polckovou, aktivistom Martinom Mackom, islandskou odborníčkou na vzdelávanie Evou Harðardóttir, komunitnou organizátorkou Máriou Koledovou, psychiatrom Péterom Hunčíkom, odborníčkami aktívnymi v oblasti deradikalizácie Karinou Andrášikovou a Natáliou Pindrochovou, športovcom so zdravotným postihnutím Lukášom Balážim a s Jawidom Nabizadom, ktorý pochádza z Afganistanu. A keďže sa obzeráme za uplynulými pätnástimi rokmi, v každej z ôsmich kapitol prinášame aj zaujímavý text, ktorý sme počas tohto obdobia uverejnili v médiách či v našich publikáciách.

V úvodnej kapitole sa venujeme téme **dôvery** a zamýšľame sa v nej nad tým, čo je tmelom našej spoločnosti, analyzujeme, prečo je Slovensko na chvoste krajín EÚ v dôvere medzi ľuďmi navzájom či v dôvere k inštitúciám. Poukážeme na to, čo všetko túto dôveru ovplyvňuje a prečo je taká dôležitá pre sociálnu súdržnosť. Snažíme sa zároveň hľadať možnosti, ako vzájomnú dôveru opäť obnoviť.

Politický diskurz ovplyvňuje do veľkej miery to, ako sú jednotlivé témy na Slovensku rámcované, ale aj aké politiky sú napokon prijímané na všetkých úrovniach verejnej správy. Politici majú v spoločnosti veľmi silný hlas, ktorým ovplyvňujú verejnú mienku, médiá ich vyjadreniam venujú širokú pozornosť. Dlhodobo sledujeme, že práve nenávisťný politický diskurz je témou, ktorá azda najviac ovplyvňuje postavenie menších v spoločnosti. V tejto kapitole sa preto zamýšľame nad tým, aký vplyv hlas politikov má, k čomu prispieva a ako by to mohlo vyzerať, ak by politici konali zodpovednejšie.

Súdržná spoločnosť môže existovať vtedy, ak k nej svojím nastavením prispieva aj vzdelávací systém. Ak dochádza k segregácii vo vzdelávaní, je hierarchické, frontálne, a ak sa deti o demokracii učia len poučky a nezažívajú ju v každodennom živote, nemôžu z nich vyrásť zodpovední a rešpektujúci občania. Preto sa v tretej kapitole venujeme téme **inkluzívneho vzdelávania**. Poukážeme na systémové vyčleňovanie rôznych detí, na atmosféru v školách, ktorá neprispieva k vytváraniu rešpektujúceho prostredia. Späť sa dívame na rôzne výskumy, ktoré sme v CVEK-u realizovali v téme vzdelávania rómskych detí, detí cudzincov či tých, ktoré majú zdravotné znevýhodnenie. Poukážeme na mnohé bariéry, identifikujeme však aj možnosti, ktoré sa otvárajú smerom k zlepšeniu situácie v tejto téme.

Rómovia sú menšinou, ktorá čelí na Slovensku najväčšiemu znevýhodneniu a vylúčeniu. Zároveň je to skupina, ktorá v spoločnosti nemá takmer žiaden hlas. V tejto kapitole sme si vybrali ako jednu z mnohých tém práve hlas Rómov a ich zapájanie. Rómovia sú väčšinou vnímaní len ako tí, ktorých treba nejakým spôsobom „vyriešiť“. Dlhodobo sú len objektmi verejných politík a aj akýkoľvek náznak snahy o ich zapájanie trpí formalizmom a tokenizmom. Existujú však aj príklady tzv. úspešných obcí na Slovensku, ktoré sa aktívne snažia o začleňovanie Rómov a zlepšovanie vzájomného spolužitia.

Jednou z centrálnych tém, ktorým sa v CVEK-u venujeme, sú aj interetnické vzťahy. **Postoje k menšinám** sú veľmi dôležitým aspektom jednak vzájomného spolužitia, ale majú vplyv aj na samotné postavenie menšín v spoločnosti. Ovplyvňuje ich politický diskurz, vzdelávací systém, ale aj politiky voči menšinám. V piatej kapitole preto sledujeme, aké sú postoje k menšinám na Slovensku, čím sú ovplyvňované a ako sa vyvíjali v čase. Snažíme sa zároveň nájsť optimálny model fungovania v kultúrnej a etnickej rozmanitej spoločnosti.

Téme **migrácie** sa venujeme už od roku 2008, keď počet cudzincov začal na Slovensku narastať. Napriek tomu, že táto téma sa stala predmetom verejnej a politickej diskusie najmä po roku 2015, my sme sa už po našom vstupe do Európskej únie snažili identifikovať bariéry, ktorým čelia cudzinci v integrácii. Vo verejnom diskurze často zaznieva, že cudzinci by sa mali prispôbiť našim hodnotám a normám, a preto sa zamýšľame aj nad tým, ako by toto prispôbenie malo vyzeráť a aké sú vlastne očakávania väčšinovej spoločnosti voči cudzincom. Okrem toho sa venujeme aj téme vytvárania pocitu prináležania v novej krajine a budovania spoločného „my“ v súlade s tým, ako uvažujeme o hľadani spoločnej identity.

Pravicový extrémizmus je ďalšou témou, ktorá začala rezonovať v krajine v posledných rokoch, najmä po tom, ako sa stal županom Banskobystrického kraja Marián Kotleba a ako sa do parlamentu dostala jeho strana Ľudová strana Naše Slovensko. My sme však už pred tým poukazovali na silné podhubie pre rast pravicového extrémizmu, ktoré na Slovensku existuje a ktoré pri negatívnom politickom diskurze, oslabovaní dôvery a nefunkčnosti inštitúcií môže spôsobovať nárast popularity extrémistických hnutí. V tejto kapitole sa preto venujeme práve aspektom, ktoré viedli k tomu, že ĽSNS je jednou z najpopulárnejších opozičných strán a zároveň má vysokú podporu medzi mladými ľuďmi. Zamýšľame sa nad tým, kde sme ako krajina zlyhali, keď 30 rokov po páde komunizmu dochádza k radikalizácii politických strán i verejnej mienky.

A napokon, posledná kapitola našej publikácie je venovaná téme **participácie**, teda podieľania sa ľudí, najmä tých, ktorí majú menšinový pôvod, alebo sú z iných dôvodov znevýhodnení, na veciach verejných. Sme presvedčení, že hlas menšín v spoločnosti je kľúčový pre jej efektívne fungovanie a aj pre zlepšenie postavenia a situácie ľudí, ktorí žijú na jej okraji. Aby sa všetky skupiny obyvateľov cítili rovnocenne, musia byť ich názory a očakávania vypočuté. Zároveň je

dôležité, aby sa podieľali aj na spolurozhodovaní. Participácia umožňuje vytvárať pocit prináležania, buduje v obyvateľoch pocit spoluzodpovednosti za svoj život a aj za životy iných. Ľudia, ktorí sa podieľajú na spoločnom rozhodovaní, sú zároveň aktívnejšími občanmi. Preto považujeme participáciu za jeden z kľúčových aspektov a princípov, na ktorých by naša spoločnosť mala stáť.

Milí čitatelia a čitateľky, táto kniha sa volá (Ne)spojená krajina. V mnohých aspektoch pôsobí voči Slovensku kriticky. Jej názov neznie na prvý pohľad optimisticky, pretože poukazuje na to, že Slovensko je do značnej miery nesúdržná krajina, kde žijú mnohé skupiny a kategórie obyvateľov oddelené fyzickými, sociálnymi alebo symbolickými bariérami. Na druhej strane chceme vyjadriť aj určitú mieru optimizmu, že súčasná situácia sa dá zmeniť, preto je predpona (ne) v zátvorke. Napriek tomu, že na Slovensku to často vyzerá, akoby sme tancovali latinsko-americké tance „krok vpred a dva kroky vzad“, sme presvedčení, že existujú možnosti, ako urobiť zo Slovenska krajinu pre všetkých. Niekedy sa zdá, že to trvá pridlho, avšak stále žije v krajine množstvo ľudí, ktorí sa o to denne pokúšajú. My v CVEK-u sa snažíme byť jednými z nich. Táto kniha by chcela byť jedným z príspevkov do debaty, ako to dosiahnuť.

Príjemné čítanie

Elena Gallo Kriglerová

DÔVERA

Dôvera je tmel spoločnosti

Elena Gallo Kriglerová

Žijeme v časoch veľkých globálnych, ale aj bežných každodenných zmien, ktoré na nás vyvíjajú tlak. Potreba neustále sa prispôsobovať zmenám v nás často vyvoláva pocit neistoty. Súčasná spoločnosť je výrazne iná ako pred desiatkami rokov, keď človek žil obklopený svojimi blízkymi, jeho životná dráha bola viac-menej jasne nakreslená. Ľudia vedeli, ako sa bude vyvíjať ich deň, nasledujúce mesiace, v jednej práci strávili roky a žili v pomerne predvídateľnom svete. Takýto život môže byť pre niektorých málo vzrušujúci, či dokonca nudný, iným však dáva pocit bezpečia. Jeho predvídateľnosť v minulosti spôsobovala, že ľudia nemuseli byť neustále v akomsi strehu. Neistota môže vzbudzovať v ľuďoch z psychologického hľadiska úzkosť.

Ak sa na to zadívame z pohľadu spoločnosti, neustále sa meniace prostredie vplýva aj na vzťahy medzi ľuďmi, ktorí, pociťujúc vlastnú neistotu, konajú opatrnejšie a ostražitejšie aj voči ostatným. A práve v takomto nastavení ľudskej psychiky a vzťahov v spoločnosti sa otvára téma dôvery ako jeden z kľúčových fenoménov dnešnej doby. Dôvera ako pocit istoty, že veci pôjdu očakávaným smerom. Dôvera ako pocit, že sa môžeme na iných spoľahnúť. Dôvera ako tmel spoločnosti, ktorý pomáha vytvoriť jedno spoločenstvo.

V CVEK-u sme sa v posledných rokoch nevyhli ani tejto téme, lebo ju považujeme za kľúčovú pre sociálnu súdržnosť a vzájomné spolužitie medzi rôznymi skupinami obyvateľov. Dôvera je fenoménom, ktorý sa implicitne vinie všetkými kapitolami tejto knihy. Súvisí napríklad s tým, ako vnímame menšiny. Je ovplyvňovaná a určovaná politickým diskurzom. Jej nedostatok má vplyv na narastanie extrémizmu. V dôverujúcej spoločnosti majú ľudia aj väčšiu ochotu verejne sa angažovať, brať zodpovednosť do vlastných rúk a participovať na rozhodovaní.

Nedôvera medzi ľuďmi a nízka dôvera v inštitúcie boli aj jednou z najdiskutovanejších tém posledných dvoch rokov, keď opäť, podobne ako v deväťdesiatych rokoch, bojujeme o základný charakter štátu a demokracie.

Čo sa teda dnes deje v spoločnosti, že je potrebné o dôvere hovoriť, hľadať možnosti jej obnovenia a hľadať súvislosti medzi ňou a súdržnosťou, ktorá drží akékoľvek spoločenstvo pohromade?

Žijeme veľmi premenlivé časy

Neustále zmeny, o ktorých tu hovoríme, sa dejú v mnohých oblastiach. Ľudia menia prácu častejšie ako v minulosti, vzniká neustály tlak na podávanie čoraz lepšieho a väčšieho výkonu. Sociálne siete, články v médiách neustále ponúkajú rôzne „desatorá úspešného človeka“, pulty s motivačnou literatúrou o dosahovaní individuálneho úspechu sa prehýbajú pod knihami.

Na druhej strane a v zásade v tom istom prostredí čítame o vystresovanej spoločnosti, potrebe rovnováhy medzi pracovným a súkromným životom, čítame, že máme čo najviac spať, oddychovať, užívať si život. To, ako byť veľmi úspešným, bohatým a zároveň vyrovnaným a šťastným človekom, sa však nikde nedočítame.

A na Slovensku sú stále veľké skupiny obyvateľov, ktoré z mnohých dôvodov nedočiahnu ani čiastočne na tento úspech nie preto, že by nechceli, ale objektívne bariéry im v tom systematicky zabraňujú. Avšak oveľa častejšie ako v minulosti sa zdá, že úspech je na dosah – vidíme ho v médiách, na sociálnych sieťach u celebrit, ktoré sú „našimi priateľmi na facebooku“, na youtube kanáloch. O to väčšia je frustrácia z našej vlastnej situácie. Zdá sa, že všetci sú úspešní – minimálne vždy úspešnejší ako my. Napriek tomu, že sa zvyšuje kvalita života na Slovensku, rastú mzdy, klesá nezamestnanosť, mnohí ľudia sa majú objektívne lepšie ako v minulosti, pocit nedostatku v porovnaní s inými je oveľa citelnejší ako v minulosti.

Klimatická úzkosť a globalizácia ako zdroj neistoty

Ďalším typom zmien, ktoré na nás neustále vplyvávajú a ktoré vzbudzujú neistotu, sú klimatické zmeny. Pojem „klimatická úzkosť“ začína prenikať do slovníka psychológov, ale aj politikov. Zmeny sa dejú rýchlejšie, ako si ktokoľvek doteraz myslel. Ako jednotlivci môžeme pre lepšie životné prostredie urobiť mnoho, ale zdá sa, že výsledok už nemáme vo svojich rukách. Na jednotlivcov je kladený veľký tlak na rozumné správanie – menej konzumu, menšiu produkciu odpadu, zodpovedné správanie v doprave (necestovanie lietadlom, nevyužívanie automobilov), vhodné stravovanie. Lenže akoby to nestačilo – vlády nereagujú, politici len pomaly pripúšťajú rozsah dôsledkov krízy. Dopady klimatických zmien však ľudia pociťujú na vlastnej koži a tiež vplyvávajú na neistotu každodennosti – extrémne búrky, zničená úroda, hurikány a suchá. Na tieto javy opäť doplácajú najviac tí, ktorí k týmto zmenám prispeli najmenej.

Globalizácia a narastajúca migrácia je ďalším zdrojom neistoty. Krajiny sa stávajú čoraz komplexnejšími, čo vplyva na potrebu hľadania spoločnej existencie v kultúrnej rozmanitosti sveta. Napriek tomu, že migrácia sprevádza celý vývoj spoločnosti, v našom regióne minimálne počas komunizmu bola výrazne obmedzená a ľudia stratili kontakt s kultúrnou rozmanitosťou. V západnej Európe sa s touto témou stretávali intenzívne počas 50. rokov po vojne, keď začal

výrazne narastá počet cudzincov. Tam, kde krajiny prijímali politiky integrácie cudzincov a venovali sa téme vzájomného spolužitia, ako napríklad v Škandinávii, je vyššia dôvera medzi ľuďmi ako v iných krajinách, kde túto tému podceňujú.¹ V roku 2015, keď do Európy prišiel opäť väčší počet utečencov (najmä zo Sýrie), bola táto téma výrazne zneužitá populistami, konšpiračnými médiami, ale aj mainstreamovými politikmi, ktorí opäť využili strach ľudí z neistoty a neznámych na podporu vlastných záujmov upevňovania moci.

S tým súvisí aj politická situácia a nárast vplyvu autoritárskych a nedemokratických princípov, ktoré sa objavujú v krajinách v minulosti silno podporujúcich demokraciu (USA), tlak na vystúpenie niektorých krajín z EÚ a veľký vplyv konšpiračných médií na fungovanie spoločností. Oslabovanie demokratických princípov sa prejavuje aj v delegitimizácii občianskeho sektora a v útokoch na liberálnu občiansku spoločnosť. Na Slovensku to vnímame aj v podobe nárastu extrémizmu a jeho čoraz bytostnejšej prítomnosti v hlavnom politickom prúde. Extrémistické strany ťažia z neistoty, nedostatku dôvery v spoločnosti a s tým súvisiaceho volania po „poriadku“, ktorý podľa mnohých ľudí vedia zabezpečiť práve autoritárski politici (Kriglerová – Chudžíková, 2016). Neistota a nedostatok dôvery tak plodí ďalšiu nedôveru a vzniká začarovaný kruh, z ktorého ťažia práve tí, ktorí vo svoj prospech dokážu využiť volanie ľudí po poriadku a silnej ruke.

Slovenské politické otrasy sú tiež zdrojom nedôvery

Slovenskom otriasla v uplynulých rokoch aj vražda novinára Jána Kuciaka a Martiny Kušnírovej, vďaka čomu sa začali odhaľovať dlhodobé prepojenia štátnych inštitúcií, ktorých úlohou je chrániť obyvateľov (najmä polície, prokuratúry a justície), na oligarchické štruktúry v pozadí, čo má tiež nepochybný a ďalekosiahly vplyv na dôveru a súdržnosť v krajine.

Toto všetko sú dôvody, kvôli ktorým je dôležité o téme dôvery hovoriť. V ďalšom texte sa teda pozrieme na to, čo vlastne dôvera je, aká je jej úloha v spoločnosti, ako sa vyvíjala dôvera v posledných rokoch na Slovensku a čo môžeme robiť, aby sa podarilo krehké väzby v slovenskej spoločnosti „zaštopkať“ tak, aby začala opäť držať pohromade a aby sme o Slovensku mohli hovoriť ako o krajine, kde sa ľudia cítia v bezpečí, kde majú istotu, že neostanú na svojej probléme sami a kde sa aj menšiny môžu cítiť, že sú súčasťou spoločnosti, ktorá si ich prítomnosť váži.

Mnohé podoby dôvery

Dôvera je konceptom, ktorým sa zaoberali a stále zaoberajú odborníci v oblasti sociálnych a humanitných vied. Je základom pre fungovanie akejkoľvek spoločnosti. Dobré to vystihuje nasledujúci citát:

---

¹ Pozri kapitolu Integrácia cudzincov – my všetci sa potrebujeme integrovať.

„Všetky komplexné ekosystémy, či už ide o biologické ekosystémy, akými sú napríklad ľudské telo, prírodné ekosystémy, ako napríklad dažďový prales, sociálne ekosystémy, ako napríklad škola, či sociálno-technické ekosystémy ako globálny finančný trh či internet, sú hlboko navzájom prepojené. Individuálne jednotky týchto systémov sú vzájomne závislé, každá má svoju funkciu a musí sa spoľahnúť na iné jednotky, aby celý systém fungoval bezproblémovo“ (Schneier, 2012, s. 17).

A práve dôvera je tým základným tmelom alebo spojivom, ktorý pomáha rôznym systémom fungovať. Bez toho, aby sme sa vedeli spoľahnúť na fungovanie iných zložiek, nemôžeme ani my sami naplňať svoje úlohy v spoločnosti.

Podľa toho, o akej úrovni spomínaných ekosystémov hovoríme, líši sa aj koncept dôvery a spôsob nazerania na ňu.

Dôvera ako ontologické bezpečie

Na individuálnej úrovni je možné hovoriť o tom, že ide o schopnosť človeka, ktorá je získaná postupne v procese socializácie, v úzkom kontakte a interakcii so svojimi najbližšími – významnými druhými. Nemáme ju danú ako vlastnosť, s ktorou sa rodíme. Takejto dôvere sa v minulosti venovali rôzne psychologické a sociálno-psychologické školy (Giddens, 1990; Bereczkei, 2009). Interakcia s významnými druhými je absolútne nevyhnutná na to, aby sme si vyvinuli sebedôveru a schopnosť dôvery voči ostatným ľuďom vo všeobecnosti. Giddens v tejto súvislosti hovorí o základnom „ontologickom bezpečí“, ktoré vzniká len za určitých podmienok, a jeho absencia ovplyvňuje naše ďalšie interakcie s ľuďmi. Nedostatočné sebedôveru, úzkosť z okolia a podozrievavosť voči iným majú podľa neho pôvod v nedostatočnej základnej dôvere získanej v detstve.

Vzájomnosť je dôležitou podmienkou dôvery

A keďže, ako sme už spomenuli, nežijeme v izolovanom svete, ale v komplexnejších sociálnych ekosystémoch, je dôležité, aby na túto základnú dôveru nadväzovala aj *interpersonálna* dôvera, ktorú nadobúdame neskôr v živote v interakciách so širším spoločenstvom v škole, v komunitách, na pracoviskách. Je to proces, ktorým získavame, prehodnocujeme a znovunastolujeme spoločné pravidlá fungovania (podľa toho, nakoľko sme zapojení do možností rozhodovania). Prijímame a vytvárame svoje roly, ktorými sa postupne stávame súčasťou sociálneho ekosystému. To, či vznikne vzájomná dôvera medzi rôznymi ľuďmi, nie je jednosmerný proces – kľúčovým pojmom v tomto zmysle je vzájomnosť a vyžaduje vlastnosti ako úprimnosť, dôveryhodnosť, spoľahlivosť. Takto nadobudnutá dôvera potom znamená, že veríme, že ľudia sa budú voči nám správať očakávaným spôsobom, na základe dohodnutých pravidiel a férovo. V dôverujúcej spoločnosti sa toto očakáva aj od nás. Naša dôvera, že ľudia sa budú správať očakávaným spôsobom, nemusí nevyhnutne znamenať, že sa tak budú naozaj správať vždy. Keď však človek pociťuje dôveru, z prípad-

ných sklamaní tejto dôvery nevyvodzuje zovšeobecnené a definitívne závery o tom, že sa nedá veriť nikomu.

Nemôžeme mať zmluvy na všetko

V súčasnej spoločnosti nám dôvera pomáha fungovať aj spoločne s ľuďmi, ktorých nepoznáme. Na križovatke sa musíme spoľahnúť na to, že nám auto dá prednosť. Čím viac sa môžeme spoľahnúť na ostatných šoférov a účastníkov premávky, že budú rešpektovať spoločné (často aj nepísané) pravidlá, tým bude premávka plynulejšia. To isté platí aj pre čakanie u lekára, nastupovanie do autobusov, spoločné staranie sa o verejné priestory v okolí našich domovov. Tieto všetky atribúty fungujú ako spomínané spojivo pre spoločné fungovanie a vzájomnú súdržnosť. Nie je možné každé jedno pravidlo upraviť zákonom a nie je možné kontraktom upravovať všetky vzťahy medzi všetkými ľuďmi, ktorí prichádzajú do vzájomného kontaktu. V tomto zmysle naše spoločné fungovanie je závislé od vzájomnej dôvery, že budeme rešpektovať iných a oni budú rešpektovať nás. Ak to tak nie je, spoločnosť sa postupne rozpadá.

S tým súvisí aj fungovanie inštitúcií, ktoré v súčasnej dobe nahrádzajú veľké množstvo funkcií, ktoré v dávnej minulosti plnila užšia komunita či rodina. Celý systém zdravotníctva, školstva, financií, zabezpečovania verejného poriadku, justície či sociálneho systému je postavený na tom, že existujú inštitúcie, ktoré nám na jednej strane poskytujú služby (napríklad vzdelávajú naše deti, či nám úspešne zoperujú žľezník), na druhej strane dohliadajú na bezkonfliktné spolunažívanie a udržiavanie chodu spoločnosti, či dokonca vynucujú poriadok a trestajú nedodržiavanie pravidiel (napríklad polícia a justícia).

Táto obrovská sieť vzájomne prepojených inštitucionálnych vzťahov by nemohla nikdy existovať, ak by jej ľudia nedôverovali. V demokratických systémoch sa spoločnosť spolieha na to, že inštitúcie budú fungovať v prospech obyvateľov a obyvatelia budú rešpektovať pravidlá, ktoré tieto inštitúcie nastavujú na svoje fungovanie. Ak to tak nie je, nahrádza túto dôveru autoritatívny či totalitný spôsob vládnutia, ktorý je postavený na represii a vynucovaní „poslušnosti“. Inštitúcie potom neslúžia obyvateľom krajiny, ale ich úlohou je vynucovať ich poslušnosť. Vzájomný vzťah medzi inštitúciami a obyvateľmi je viac postavený na strachu z represie ako na vzájomnej dôvere.

V demokratickom zriadení sú tu teda inštitúcie pre nás. Sú tu na to, aby plnili funkcie, ktoré nie sme schopní plniť my sami a ktoré nás majú ochrániť v časoch, keď sa o seba nevieme postarať, alebo to nedokážu, nemôžu či nechcú naši blízki. Ak tieto funkcie neplnia, je prirodzené a pochopiteľné, že ľudia k nim strácajú dôveru, prepadajú neistote a hľadajú alternatívne formy ochrany, ktoré sa dnes nazývajú aj antisystémovými.

Dôverujúce spoločnosti sú šťastnejšie

Život v spoločnosti, kde si ľudia môžu navzájom dôverovať a kde môžu dôverovať inštitúciám, je plynulejší, predvídateľnejší a jednoduchší pre všetkých členov spoločnosti. Možnosť spoľahnúť sa na iných (či už jednotlivcov, alebo inštitúcie) nám dáva pocit istoty, že neostaneme na ťažké životné situácie sami.

Ak ľudia veria, že ostatným ľuďom môžu vo všeobecnosti dôverovať, majú aj oveľa pozitívnejší vzťah k svetu okolo seba, oveľa viac participujú na fungovaní a spravovaní spoločnosti, zapájajú sa do dobrovoľníckych organizácií a pomáhajú iným. Na veľmi individuálnej úrovni majú dôverujúci ľudia oveľa optimistickejší pohľad na to, do akej miery majú život vo vlastných rukách a aké majú možnosti vplývať na napĺňanie svojich životných šancí a príležitostí. Zároveň sú oveľa spokojnejší s tým, ako sa vyvíja ich život. To ovplyvňuje celkovú kvalitu života a pocit pohody (Kriglerová – Chudžíková – Kadlečíková, 2017).

Ako spolu žiť v rozmanitých spoločenstvách?

Na to, aby tento typ dôvery mohol v spoločnosti fungovať, je dôležité aj vytvárať pocit spoločného „my“. Potrebujeme vedieť, že nám všetkým ide o určité spoločné dobro, smerovanie spoločenstva a že ľudia, na ktorých sa potrebujeme spoľahnúť, budú konať v zmysle tohto spoločného dobra.

Toto je téma, ktorá často pôsobí polarizujúco, lebo veľmi úzko vymedzuje, kto patrí do spoločnej skupiny „my“ a čo znamená spoločné dobro. Dôverujeme len tým, ktorí sú podobní ako my, alebo majú niektoré podobné charakteristiky. Veľmi často sa tieto spoločenstvá definujú etnicky, nábožensky či sociálne. Ak na Slovensku za príslušníkov „nášho“ spoločenstva budeme považovať len etnických Slovákov, a tí budú jediní, ktorým budeme dôverovať, automaticky vylučujeme príslušníkov menšín či cudzincov, ktorí u nás žijú. Našu vzájomnú dôveru potom stavíme na nedôvere k iným a vymedzovaní sa voči nim, či vylučovaní iných zo svojho sociálneho, či fyzického priestoru. Takáto sebaidentifikácia môže mať veľmi veľa iných podôb, nielen etnických. Môžeme dôverovať len ľuďom, ktorí sú z rovnakej sociálnej vrstvy, či majú rovnaké hodnotové nastavenie.

Problémom takéhoto uvažovania je, že nežijeme v homogénnych spoločenstvách. Denne sa v školách, na pracoviskách, ale aj na verejných ihriskách či v zdravotníckych zariadeniach stretávame s ľuďmi, ktorí nie sú ako my. Na spoločnú grilovačku s priateľmi môže niekto zavolať kolegu, ktorý je gej. Naše dieťa môže chodiť do triedy s chlapcom na vozíčku. Nadriadená v práci môže byť moslimka. Kým ľudia žili veľmi izolovane v malých komunitách, bolo ako-tak možné udržiavať spoločenstvo na akýchsi „kmeňových“ princípoch. V dnešnej dobe také niečo už nie je možné kvôli narastajúcej migrácii, globalizácii, technologickému pokroku (v online svete sme naraz s veľkým množstvom cudzích ľudí).

Často sme svedkami snáh o vymedzovanie „my a oni“ prostredníctvom vylučovania istých skupín obyvateľstva z verejného priestoru – rezidenčnou segregáciou menšín, segregáciou vo vzdelávaní, snahami o zamedzenie migrácie a volaním po upevňovaní národných charakteristík na udržiavanie spoločenstva. To však spoločnosť nevyhnutne polarizuje a spätne znižuje vzájomnú dôveru, pretože táto výlučnosť je postavená na vytváraní pocitu ohrozenia inými, ktorí medzi nami žijú, alebo tými, ktorí by mohli žiť.

Ako sme na tom s dôverou na Slovensku?

Výskumy, ktoré boli realizované na tému dôvery na Slovensku, sa zaoberajú jednak všeobecnou dôverou ľudí v iných, aj dôverou v inštitúcie. Obvykle býva táto dôvera meraná mierou príklonu k výroku, či možno ľuďom vo všeobecnosti dôverovať, alebo či v kontakte s ostatnými treba byť radšej ostražitý. Napriek tomu, že sa používajú rôzne škály na zisťovanie súhlasu, výsledky pre Slovensko sú dlhodobo veľmi podobné a úroveň všeobecnej dôvery je výrazne nízka (Klobucký – Mrva, 2017).

V poslednom výskume EVS z roku 2017 len približne 21 % ľudí odpovedalo, že väčšine ľudí možno dôverovať (Klobucký – Mrva, 2017). Pocit, že v kontakte s inými musíme byť vždy opatrní, je na Slovensku veľmi rozšírený. To vedie k presvedčeniu, že ostražitosť voči iným nie je nedôverou, ale len zdravou neistotou vo vzťahu k iným. To pramení z vyššie spomínaných faktorov, ktoré ovplyvňujú náš pocit istoty a bezpečia.

Ale ak porovnávame tento pocit všeobecnej dôvery s inými krajinami, ukazuje sa, že to tak nevyhnutne nemusí byť. Veľmi dôverujúcimi krajinami v tomto zmysle sú predovšetkým škandinávske krajiny, najmä Dánsko a Nórsko, kde sa miera všeobecnej dôvery ľudí v iných dlhodobo pohybuje nad úrovňou 60 % (Kriglerová – Chudžíková – Kadlečíková, 2017).

Dánsko je zároveň krajinou, ktorá sa dlhodobo pohybuje vo výskumoch na popredných priečkach pociťovaného šťastia (Helliwell – Layard – Sachs, 2018), vysokej kvality života a pozitívnych postojov k menšinám. Podobne je to aj vo Švédsku a Fínsku. Podľa výskumu šťastia všetky tieto krajiny sú na popredných priečkach aj v oblastiach, ktoré hovoria o pociťovanom subjektívnom pociťovaní *well-being*, ktorý je charakterizovaný viacerými premennými – výškou príjmu, kvalitou zdravia a očakávanou dĺžkou života, sociálnou oporou, dôverou a štedrosťou voči iným (tamtiež). Toto je veľmi dôležité zistenie, pretože poukazuje na to, že subjektívna spokojnosť so svojím životom, jeho kvalita a celkový pocit „pohody“ má významný vplyv aj na všeobecnú dôveru voči ostatným ľuďom. A tá má zas spätne vplyv na pocit šťastia.

Ak by sme sa vrátili k všeobecnej (ne)dôvere na Slovensku, dáta z Európskeho výskumu hodnôt a Európskej sociálnej sondy boli potvrdené aj výskumom Národného osvetového centra (NOC) z roku 2019, kde 18 % ľudí povedalo,

že väčšina ľudí sa dá úplne dôverovať, a naopak, na druhej strane škály stojí viac ako 32,4 % ľudí, ktorí odpovedali, že väčšina ľudí sa nedá dôverovať vôbec (Gajdoš et al., 2019).

Ďalšia analýza tohto výskumu priniesla zistenia, že na mieru všeobecnej dôvery majú vplyv niektoré premenné, ako napríklad pohlavie (ženy dôverujú viac), vzdelanie (vzdelaní viac dôverujú), celková spokojnosť so svojím životom, členstvo v dobrovoľníckych združeníach, aktívne trávenie voľného času s priateľmi a spokojnosť s okolím (tamtiež). To do veľkej miery korešponduje s výskumami zo škandinávskych krajín, kde sú ľudia dôverujúcejší aj preto, že sú celkovo spokojnejší so svojím životom a táto spokojnosť zároveň umožňuje dôveru k iným. Znamená to, že nejde o jednosmerný jav, oba sú vzájomne podmienené a prepojené. Keďže takýchto ľudí je na Slovensku stále málo, je veľmi nízka aj všeobecná dôvera.

Kvalitatívny výskum CVEK-u z roku 2017 sa pozrel na tému dôvery hlbšie ako len štatistickým skúmaním otázky, či ľuďom vo všeobecnosti možno dôverovať. Tento výskum poukázal na to, že:

„Pre ľudí je dôvera veľmi silnou hodnotou, ktorá sa však zo spoločnosti takmer úplne vytráca. S tým súvisí aj to, že prejavy dôvery v dnešnom svete sú vnímané skôr ako naivita a rojkovstvo. Dôveru (na medziľudskej úrovni) ľudia vnímajú ako veľmi intímny pocit, že nás nikto nezradí, že sa môžeme spoľahnúť na nezištnú pomoc svojich blízkých a známych. Zároveň znamená akúsi spoločenskú zmluvu medzi ľuďmi, že dohodnuté slovo, zmluva budú platiť a rovnako budú platiť aj dohodnuté pravidlá. V súčasnosti ľudia majú pocit, že dôverovať sa dá len úplne najbližším ľuďom (rodine) a tým, ktorí sa o našu dôveru zaslúžili svojím predchádzajúcim konaním (priateľia). Pri cudzích ľuďoch funguje veľká opatrnosť a skôr akási prezumpcia nedôveryhodnosti až do bodu, keď nám daný človek dokáže, že je možné mu dôverovať“ (Kriglerová – Chudžíková – Kadlečíková, 2017, s. 43).

Pocit pohody a spokojnosti so životom zvyšuje dôveru

Výskum zároveň poukázal aj na to, že v regiónoch, ktoré sú charakteristické vyššou objektívnou a subjektívnou kvalitou života, alebo u ľudí, ktorí ju takto pociťujú, je miera dôvery k iným vyššia. Znamená to teda, že pocit pohody – *well-being*, spokojnosť so svojím životom a aktívna občianska angažovanosť sú aj na Slovensku potenciálom pre zvyšovanie dôvery.

Svetová správa o šťastí uvádza, že Slovensko bolo v rokoch 2015 – 2017 na 39. mieste zo 104 skúmaných krajín. Česká republika bola na 21. mieste a z európskych krajín sa za Slovenskom ocitli viaceré postkomunistické krajiny, ktoré sú dnes súčasťou EÚ (Lotyšsko, Poľsko, Litva, Slovinsko, Rumunsko, Maďarsko a pod.) (Helliwell – Layard – Sachs, 2018).

Rozdiely medzi dôverujúcimi a nedôverujúcimi krajinami sú často vysvetľované aj ich históriou. Piotr Sztompka (1999) napríklad písal o tom, že postkomunistické krajiny trpia dlhodobo oveľa vyššou všeobecnou nedôverou než západné spoločnosti. Vysvetľuje to tým, čo sme v predchádzajúcich častiach pomenovali ako „vynútená poslušnosť“ zo strany inštitúcií voči obyvateľom. Sztompka hovorí o „kultúre dôvery“, ktorú si spoločnosti vytvárajú historickými skúsenosťami.

Na pocit pohody potrebujeme fungujúce inštitúcie

Vzájomnú dôveru môžu do veľkej miery ovplyvňovať aj funkčné inštitúcie. Ich kompetencia, férovosť, dôveryhodnosť majú podľa Rothensteina (2011) priamy vplyv na pocity istoty a dôvery aj medzi ľuďmi.

Offe (1992) navyše dodáva, že dôveryhodné inštitúcie upevňujú všeobecnú dôveru v spoločnosti tým, že vytvárajú inštitucionálny priestor, kde sa eliminuje risk a nepredvídateľnosť života ľudí. Preto podľa týchto autorov štát zohráva kľúčovú rolu v budovaní dôvery najmä tým, že dohliada na fungovanie inštitúcií, poskytuje informácie ľuďom, kontroluje dodržiavanie zákonov a uvalovanie sankcií porušovateľom. Zjednodušene povedané, dôvera vo verejnú sféru a politiku sa prenáša aj do sociálnej sféry (Horne, 2013).

Možno teda povedať, že nedostatočne fungujúce inštitúcie oslabujú pocit istoty ľudí a to sa premieťa do ich celkového pocitu dôvery. Obvykle sa to totiž interpretuje opačne – celková nedôvera ľudí sa odráža aj v nedôvere v inštitúcie.

Na Slovensku je dôvera v inštitúcie veľmi nízka, opäť aj v porovnaní so západoeurópskymi, prevažne škandinávskymi krajinami. Eurobarometer z roku 2017 ukázal, že napríklad justícii na Slovensku dôveruje len o niečo viac ako 20% ľudí, pričom vo Fínsku je to viac ako 80%. Polícii v tom čase na Slovensku dôverovalo len približne 43% ľudí, pričom v susednej Českej republike to bolo nad 60% a napríklad v Rakúsku alebo vo Švédsku výrazne viac ako 80%.

Pomerne nízku dôveru požívajú v rôznych krajinách aj vlády, pričom opäť Slovensko vykazuje štatisticky významne nižšiu dôveru ako iné krajiny. Aj pomerne dôverujúce Švédsko malo túto dôveru na úrovni 58%, Slovensko však len na úrovni okolo 22%. Do nízkej dôvery k vláde sa premietajú aj prejavy veľmi nízkej dôvery v politické strany, ktorá sa však prejavuje takmer vo všetkých krajinách Európskej únie.

Nedôvera v politické strany a vlády môže kolísať a meniť sa podľa aktuálnej politickej a spoločenskej situácie. Dôležitá je však dôvera v iné inštitúcie – justíciu, políciu či školstvo alebo zdravotníctvo, ktoré by mali fungovať bez ohľadu na to, aká politická garnitúra je práve pri moci. Preto sa tak výrazne odlišujú práve škandinávske krajiny od ostatných – napriek tomu, že dôvera v politické strany či médiá v posledných rokoch klesá aj u nich, ľudia sa stále vedú spo-